

Hedendaagse kunst oog in oog met de dood

Beelden en symbolen die in soberheid en eenvoud worden gebracht, drukken het best onze verhouding tegenover de dood uit: een weefsel van droefheid en hoop tegelijk.

Antropologen tasten de verste schaduwen van de oude tijden af, op zoek naar vindplaatsen van de mens. De ontdekking van een graf is voor hen een confrontatie met een ondubbelzinnig teken. Alléén de mens begraaft ritueel zijn doden en markeert die plek met een teken. Begraafplaatsen zijn het oudste geheugen van de mens. Van bij het begin al was het begraven van doden een heilig gebeuren. Voor de oermens was begraven meer dan zomaar een lijk in de grond stoppen. Alles had toen reeds symbolische betekenis, want de mens is de enige die het besef van sterfelijkheid heeft omgezet in spiritualiteit. De begraafplaats lag in een mooi stukje natuur, de vorm van het graf was niet toevallig.

Oude kerkhoven zijn oasen van rust; plaatsen van melancholie die ruiken naar klei en aarde. Daar is meer te zien dan op parkeerplaatsen. Ik zag ooit het graf van een toneelspeler met schminkdoos en de kroon van King Lear. Begraafplaatsen zijn musea van verbeelding. Op oude bekende kerkhoven kom ik onder de indruk van de schoonheid van de tuinaanleg en de binnenpracht. Ik mis er evenwel meestal de kracht die uitgaat van sobere grafzerken. Schoonheid en kracht vergezellen hem, lezen we toch in Elckerlyc. Opvallende zerken, lompe dekstenen uit marmer of graniet laten de indruk de doden voor immer ingemetseld te hebben. De bonte mengeling van kunst en kitsch gaat op onze kerkhoven bijna broederlijk hand in hand, want alle hebben iets gemeen: de grafzerken zijn sporen die de mensen achterlaten in het landschap van de herinnering. Ze zijn gedenkebeelden. Een dodentuin spreekt van de 'terra incognita van welks grenzen geen reiziger terugkeert' (Hamlet).

Een grafzerk roept herinneringen op die ons doen nadenken en appél zijn voor het nu. Het wordt gedenkteken in de diepste zin van het woord. Henri Maldiney schrijft hierover: 'Le mot allemand pour monument "Denkmal" le marque bien. Un signe de pierre n'est pas le rappel symbolique d'un souvenir pétrifié. Il est un signe focal (mal.: grec sêma), surgissant et rassemblant, qui donne à penser – denken.'

Neogotisch gedenkteken in kapelstijl: imitatie van venstermaaswerk met elegante spitsbogen; bovenaan gedecoreerd met versierde fialen en een kruis. Tympanon met gedecoreerde driepas. Campo Santo, Sint-Amandsberg, 1846. [Foto: J.V.]

In christelijk perspectief is onze grafcultuur te doods.

Hedendaagse kunst en kerkhofesthetiek

De vele debatten over hedendaagse kunst bij de millenniumovergang zijn bijzonder talrijk: dit meervoud van geboeid worden door en achterdocht hebben voor kenschetst de houding tegenover de kunst vandaag. Dit dubbel gevoel wordt nog sterker bij de confrontatie van kunstenaars met de grote levensvragen, bijvoorbeeld hun omgang met de thematiek van de dood.

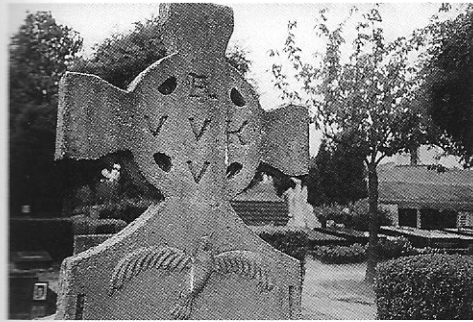

Neoclassicistisch tempeltje met ionische zuilen, fries met naamplaat en tympanon met figuratief motief. Campo Santo, Sint-Amandsberg; ook de treurwilg op de achtergrond is een courante kerkhofboom. [Foto: J.V.]

Het antwoord op de vraag: kan de kunst vandaag de mensen helpen om hun eigen vergankelijkheid onder ogen te zien, is complex. Het is nochtans deze vraag die ons bezighoudt in dit artikel. Kan kunst vandaag mensen troosten bij de dood van hun geliefden?

Bij het bespelen van de doodsthematiek nemen kunstenaars van de 20ste eeuw ons mee naar de grote leegte. Hun artistieke creaties doorheen de hele eeuw geven geen antwoord op onze diepste angst voor de dood. Zij verbeelden onze angst. Reeds in de 'Schreeuw' van E. Munch (1893) staat

een gezicht met doodshoofd in een draaikolk van lucht, aarde en water. Met open mond, de handen om de oren, schreeuwt het geluidloos in de leegte. Het beeld van angst is absoluut. Het staat symbool voor de moderne mens voor wie God dood is, en die geen troost vindt in het materialisme op de brug tussen twee werelden. Ook in de film van Bergman 'Kreten en gefluister' (1966) wordt in de slotscène de meid Anna, een mooie vitale vrouw, door medelijden bewogen. Zij neemt de stervende meesteres

Heldenhuldezerkje voor de Vlaamse gesneuvelden uit W.O. I, naar een ontwerp van Joe English (1882-1918), geïnspireerd op Ierse grafstenen en voorzien van een blauwvoetmotief. [Foto: J.V.]

op haar schoot en wil van haar vitaliteit overdragen. Wellicht heeft de cineast, de zoon van een dominee, gedacht aan het vierde hoofdstuk van het tweede boek der Koningen. Daar wekt de oude Eliseus een jonge man tot leven. Bij Bergman lukt het niet. God is afwezig. Ook hedendaagse kunstenaars bespelen graag het grote taboe van onze tijd: de dood. Installaties en videomontages creëren vandaag vaak rituele ensceneringen die de fascinatie en de weerzin voor sterven ten tonele voeren. Actuele artiesten tonen aan de toeschouwer wat de maatschappij weigert te zien: 'la condition humaine', de langzame maar zekere opgang van elk mensenleven naar de dood zonder enige mogelijkheid tot rappel. Dit is op zich een dienst aan de gemeenschap. De boeiende boodschap van het christendom inspireert kunstenaars niet meer voor de ook hoopvolle beelden van leven doorheen de dood. Het begin van de teloorgang van de grafkunst kan eigenlijk al gesitueerd worden aan het einde van de 18de eeuw, wanneer de christelijke heilsverwachting voor het eerst in twijfel wordt getrokken. De angst en het morbide overheersen in de hedendaagse kunst. Dit is een wezenlijk probleem bij de thematiek van het artikel. Actuele kunst oogt niet rooskleurig. De mens wordt verbeeld met verminkte ledematen en brutale verstoringen.

De christelijke boodschap is: de angst aanvaarden, deze doorleven en het

laatste woord laten aan hoop en vreugde. Charles Péguy heeft dat ooit schitterend vertolkt. In het laatste deel van 'Le porche de la deuxième vertu' wijdt hij honderden verzen aan de nacht, de duisternis. Maar in het laatste vers krijgt het licht het laatste woord: 'Et les hommes de Joseph d'Arimathee qui déjà s'approchaient, Portant le Linceul BLANC'

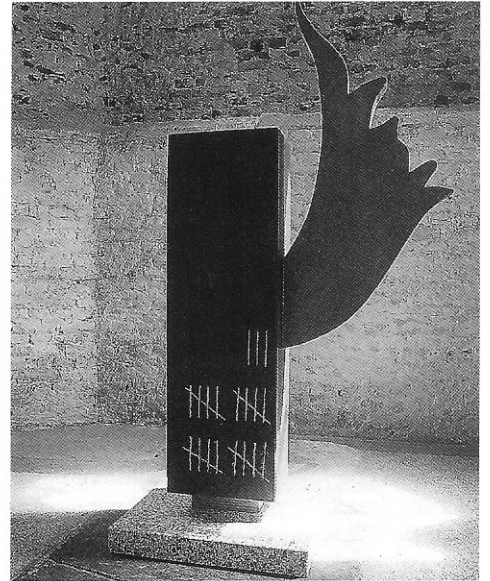
Onttrokken aan culturele bevoogding zijn de kerkhoven van een ontegensprekelijke lelijkheid. Overal datzelfde grijze graniet, roze of zwarte marmer, gepolijst, opgeblonken. Grafzerken zijn vandaag industriële fabricage van gestandaardiseerde modellen. Als we smaak afwegen aan wat kerkhoven tonen, gaan we er niet op vooruit. Maar nostalgie naar het verleden met beelden vol romantiek, illusie en leugen bieden geen antwoord voor de hedendaagse mens. Aandacht voor de architectonische aanleg van kerkhoven en artistieke inspiratie bij het ontwerpen van zerken werd in onze eeuw goeddeels met de doden begraven. Diezelfde eeuw bezat nochtans een potentieel van architecten, urbanisten en kunstenaars zonder weerga. De situatie is paradoxaal. Dit fenomeen onthult een diepere wonde. De manier waarop een beschaving haar doden bejegt, is sprekend voor de wijze waarop zij over het leven denkt. Cees Nooteboom dicht het zo: 'Markten en kerkhoven, verzamelaars van levenden en doden – daar leer je een stad kennen.' De waarde van een maatschappij herken je aan de wijze waarop zij met haar doden omgaat. Het gebrek aan smaak bij dodencultuur is symptoom van een bredere crisis van het westerse denken: het verlies van vertrouwen in de sacrale waarde van elk mensenleven over de dood heen. Deze waarde behoort nochtans tot de kern van het christen zijn. Wat blijft er in christelijke visie over aan menselijkheid eenmaal de mens de herkenbaar-menselijke eigenschappen moet loslaten? Wat is dan wat overblijft? Een diepe verborgen kern van beminnswaardigheid, gewaarborgd door de liefde die God deze mens blijft toedragen. De lijdende God heeft zichzelf het meest zichtbaar en voelbaar gemanifesteerd in kwetsbaarheid en gebrokenheid.

Dit inzicht wordt vandaag bedreigd door een te vergaande commerciële aanpak van de dodencultuur. Soms speelt men travestie met de dood. Dit showelement dient meestal voor het inlossen van schuldgevoelens. Dat is wezenlijk onchristelijk. De dode wordt als een levende verkleed, in een zetel gezet met een glas wijn of een boek in de hand, gelijkend op een wassen beeld alsof men niet wil dat deze dode dood is.

A. Solzjenitsyn illustreert deze verblinding in zijn boek 'Im Interesse der Sache': 'van verre zou men kunnen denken dat ze aan

het bidden waren, maar ze doen alleen maar ochtendgymnastiek, dienen alleen het lichaam en niet de ziel. De dood en de doden hebben in zulk een wereld geen plaats en men is er dus bang voor. Want, wat men over de dood moet zeggen, weten we niet... Dus weg er mee. Verdwijnt, lastige mensen, onder jullie houten, beschilderde graftekens. Verhindert ons niet te leven. Want wij, wij zullen niet sterven.'

Zoals reeds hierboven vermeld: wij verbergen onze doden onder granietplaten,

Ludieke uitwerking van het kruisgegeven: An angel never calls twice van Nicole Martinot (1995). [Foto: A. Baars]

banaal en anoniem, terwijl kunstenaars toch in staat zijn een nieuwe vormtaal te creëren, die van soberheid en eenvoud getuigt om het verlies van een geliefde en het vertrouwen in het leven te symboliseren. Het mankement in funeraire kunst is belangrijker dan het lijkt. We zijn bang de realiteit van het doodgaan onder ogen te zien en durven haar de plaats niet geven die haar toekomst in de memoria van familie en vrienden. Omdat wij de dood verdonkeremanen, is de hommage aan het leven vaak niets meer dan een artificiële zang zonder diepgang, verdrongen in banaliteit. De jaarlijkse 'Love-parade' in Berlijn en de 'Techno-parade' in Parijs zijn karikatuur van feestvieren, omdat de vrolijke gekte op zich staat en door geen inhoud wordt gedragen. Ze houden wel een spiegel voor van wat zich in de maatschappij afspeelt. In Japan is er een nieuwe kwaal: de kwal als huisdier. Enkel nog een grillige vorm in huis, die boven de aanwezigheid van een medemens wordt verkozen. Dit zijn bedenkelijke feiten die een klimaat scheppen waar geen plaats blijft om doden te bejegenen.

Voor christenen is funeraire kunst geen antinoodlot. Een grafmonument staat niet garant voor onsterfelijkheid, geen noodrem tegen doodgaan. Deze kunst moet uiting zijn van de hoop dat onze geliefden opgenomen worden in de grote mensenfamilie, in de gemeenschap van heiligen. Goede smaak bij deze christelijke verbeelding maakt ons meer vertrouwd met het onvermijdelijke: 'Der Mensch ist ein Sein zum Tode' schreef Heidegger in *Sein und Zeit*. Zijn we niet allen stervende vanaf het moment van onze geboorte?

Beelden en symbolen die in soberheid en eenvoud worden gebracht, drukken het best onze verhouding tegenover de dood uit: een weefsel van droefheid en hoop tegelijk. Daarom heeft goede symboliek op grafzerken en in columbaria een helende kracht. In vertrouwde tekenen wordt de ernst van het verlies beaamd, maar ook een weg getoond, een bedding van hoop, zoals de aria in de *Messiah* van Händel met de woorden van Job laat horen: 'Ik weet dat mijn Verlosser leeft.'

Het is belangrijk voor christenen nieuwe wegen te bewandelen in de funeraire kunst. Architecten zijn er al mee bezig. Plastische kunstenaars in mindere mate. Dat heeft ook zijn reden. Dit houdt verband met een oud zeer: de radicale splitsing, zeg maar breuk tussen ambacht en kunst. Waar zouden steenkappers het geleerd hebben om bij de creatie van een zerk een artistiek vernieuwende beeldentaal te integreren? Wie heeft het hun geleerd om door vormspel en materialenkeuze mensen te helpen hun doden te gedenken? Doodgaan zo individueel, zo universeel. Er is echter meer. Goede smaak en grafzerk zullen steeds een moeilijk begrippenpaar blijven. Het ligt niet voor de hand dat mensen bij de dood van hun geliefden kiezen voor kunstvolle ontwerpen van een gedenksteen. Waarom? Diezelfde mensen worden in hun dagelijkse leefstijl meestal gedwongen tot anonieme, clichématige, modische massaproductie.

De kleine culturele ambitie van de modale mens, zijn vervreemd zijn van de natuur, zijn onvermogen tot sociale integratie weerspiegelen zich vaak in monotone en

onpersoonlijke wooncultuur. Zo is het niet anders in zijn laatste woning. Het is een bijna onmogelijke opdracht om de smaak van mensen te willen corrigeren bij dit ultieme moment. Dit probleem stelt zich niet eerst op het kerkhof. Het is een logisch gevolg van hun levensstijl. Het artistiek niveau op het kerkhof kan niet hoger liggen dan dat van het leven van de mensen. Met deze bedenking moet men rekening houden, wanneer men over de slechte beelden-smaak op onze begraafplaatsen klaagt. Mensen staan anoniem in het leven, zoals ze ook anoniem liggen in de dood: grafstenen naast elkaar als in een kaartenbak. Geen boodschap of aandenken aan de mens in zijn uniciteit: nog enkel namen en jaartallen. Wat dacht, deed en geloofde de dode? Daar hebben we het raden naar. Op de grafsteen staat soms enkel nog een troetelnaam: 'Aan mijn lieve schat'. Zo heeft het bijbelwoord: 'Ik heb u bij uw naam geroepen' zijn kracht verloren.

Inspiratie vanuit de christelijke boodschap

Geboortedag

Een christen gelooft dat dood, lijden en kwaad geen meesters kunnen blijven van de wereld; licht haalt het op duisternis. In het diepste drama, in de nacht van strijd en lijden, is er een ochtendgloren. Het evangelie suggereert dat het paasgebeuren houvast biedt als het leven een chaos wordt. De sterfdag van de eerste christenen werd gezien als geboortedag naar nieuw leven: *dies natalis*. Stille vreugde om een nieuw begin van leven klinkt in de christelijke uitvaart sterker door dan somberheid, door alle droefheid heen. Doorheen de eeuwen heeft de belofte van *Maranatha* in onze dodentuinen het moeten afleggen voor de angst van het *Dies irae*.

Wenstaal

De Latijnse uitvaartliturgie haalt haar symboolkracht uit de wensvorm: *deducant te Angeli - suscipiant te Martyres - perducant te - Chorus angelorum te suscipiat*. Mogen de Engelen u begeleiden...

De wenstaal drukt een hoop uit en aanvaardt de angst. Hier ligt de zwaarte-

kracht van het voorspreken ten beste. De liturgie is spaarzaam met het woord hemel. Zij geeft voorrang aan beeldentaal: de tuin van het paradijs, de hemelse stad Jeruzalem, Abrahams schoot, feestelijk licht of de parabels van Jezus. Maar steeds herken je het spanningsveld tussen hoop en vrees. Als wij bidden om het eeuwig licht zijn wij nog in duisternis. Dit is een heilshistorisch gebeuren, deels in het verleden: het Pascha van de Heer, deels in het heden: de dode zelf; kijkend naar een toekomst over het graf heen.

Rust en vrede

Het opschrift *Requies* (rust) kan je lezen op heidense grafmonumenten. *Hic quiescit, Somno aeternali*. De christenen gebruikten het woord Pax (vrede): *Pax tibi cum sanctis, Spiritus tuus in pace*. Vanaf de vijfde eeuw behoren beide woorden tot het christelijk taalgebruik. Het woord *pax* werd dus bij de christenen vroeger gebruikt dan het woord *requies*. Ze gaven het woord 'requies' echter een nieuwe betekenis die verwijst naar de zevende dag uit het scheppingsverhaal. Het gaat hier niet om slaap, zoals bij de heidenen. *Requies* voor een christen betekent een wereld zonder zonde, zoals God het oorspronkelijk bedoelde: 'en Hij zag dat het heel goed was' (Gen. 1,31).

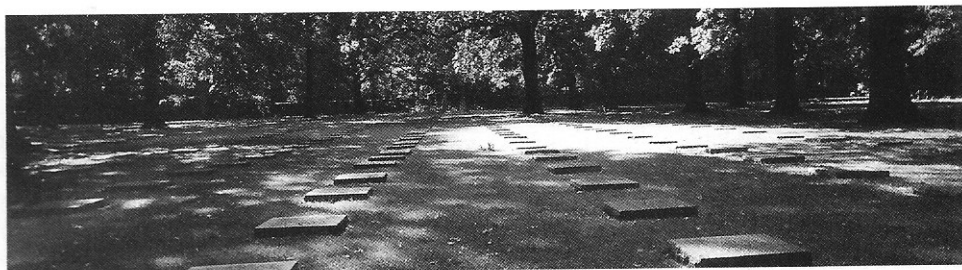
Ook de voltooiing van de bijbelse boodschap ligt er in vervat. 'Komt allen tot Mij die afgemat en belast zijn, en Ik zal u rust (*requies*) geven.' (Matt. 11,28). Met het woord *Requies* wordt Christus de echte sabbat, de ware rust van de zevende dag aan de overkant van dit leven. Het kerkhof heeft iets van de tuin van de verrijzenis. 'Op de eerste dag van de week, vroeg in de morgen' (Joh. 20,1).

Inspiratie vanuit christelijke iconografie

Een oud beeldenarsenaal

Beelden uit de catacomben zijn de collectieve geloofsbelijdenis van de eerste

Duits militair kerkhof van Vladsló: een open groene ruimte met eenvoudige merktekens die leiden naar het Treurend Ouderpaar van Käthe Kollwitz. [Foto's: J.V.]

christenen in het verrijzenisgeloof. Zij kozen voor de graven van hun doden voorstellingen van bijbelse taferelen waar heil geschiedt tegen wanhoop in: Noach in de zondvloed, het offer van Isaak, de drie jongelingen in het vuur, Daniël door de leeuwen gespaard, Suzanne gered van valse beschuldigingen, Jona in de buik van de walvis. Dat is niet alleen een vroom gebed voor de doden. Het is ook bevestiging van redding, een binnenstappen in de hemelse tuin van goddelijk leven. De goede herder

Inhoudelijke herbronning: ontwerp van P.H. Boudens (1995) [Foto: kunstenaar].

leidt het schaapje naar de bron van levend water. De Ichtus beschermt de kleine visjes in het water.

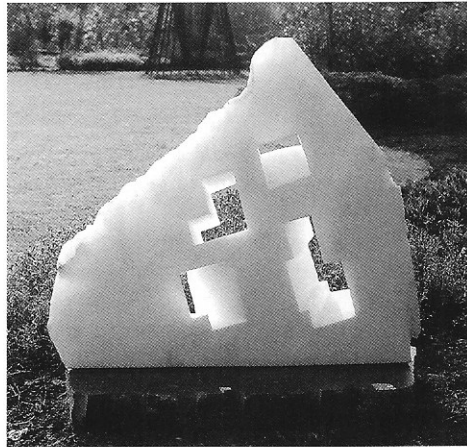
Doden begraven is voor de christen niet alleen een geste van medemenselijkheid. Het is teken van geloof in de verrijzenis. De evangeliën, de brieven, de Apocalyps, het credo, de traditie van de kerkvaders, de liturgie, alle ademen zij dezelfde taal: 'Ik verwacht de opstanding van de doden'. Het is belangrijk bij het gedenkteken te streven in taal en beeld naar waarachtigheid die de droefheid niet miskent en hoopt verwekt. Jeroen Bosch stelt de hemel voor als een tunnel waar mensen doorheen gaan, aangetrokken door het licht, begeleid door engelen: 'Ten Paradijze geleiden U de engelen'.

Licht

Symbolen spreken mensen aan in crisissituatie. Ze zijn niet alle gelijk van orde of rang. Het voornaamste symbool bij de dood is het licht. Daaraan heeft de mens de hoogste nood. Licht biedt uitkomst. Licht behoedt een mens voor donkere afgrond. Bijbel en liturgie noemen God en Christus Licht. De mandorla, het amandelvormig schrijn van licht op Romaanse tympanen, omhult de verrezen Christus als symbool van Licht der Heerlijkheid. Ook het aureool bij heiligen is zinnebeeld van dit hemellicht. Niet toevallig wordt in de

iconografie de dood voorgesteld als een uitgedoofde fakkel. Aan de ingangdeur van het Parijse kerkhof Père Lachaise, staat: 'Ik ben het Licht van de wereld' (Joh. 8,12). Als wij voor de dode bidden om licht, dan vragen wij dat hij God mag zien. Licht kan een verblindend symbool zijn. Daarom wordt in suggestieve taal gesproken zoals Jesaja doet. Hij laat de wachter zeggen dat het nog nacht is, maar dat de morgen komt.

In het laatste bijbelboek wordt deze toekomst het nieuwe Jerusalem genoemd.

Experimenteren met een nieuwe vormtaal: Daatje van Daalen, Licht, 80 x 40 x 40 cm, marmar en hardsteen. [Foto: G.C. van Daalen, Stichting Memento].

Johannes behelpt zich met beelden die vertellen wat er niet zal zijn: het onrecht niet, de tranen niet, het definitieve afscheid niet. 'Er zal geen nacht meer zijn en zij behoeven geen licht meer van lamp of zon, want God de Heer zal over hen lichten' (Apoc. 21,5).

In het boek 'Het einde is het einde niet' van Marinus Van den Berg eindigt het verhaal van Annette met haar dood en uitvaart. Deze laatste werd een viering in het teken van doorgaan. Uit het leven en sterven van deze jonge vrouw was een kracht uitgegaan die over de dood heen nu verder gaat. Voor haar noch voor haar naastbestaanden kan het einde niet het einde zijn. 'Licht dat blijft' staat er op haar graf te lezen. Een boodschap straalt doorheen dit aangrijpend verhaal: licht voor wie zelf leeft in de schaduw van de dood; licht voor verwanten, vrienden en hulpverleners. Licht voor allen die nadenken over lijden en dood.

Bloemensymboliek

De meeste sierlijke vruchten der aarde symboliseren kwetsbaar en vergankelijk leven. Zoals de vlam van een wassen kaars, het opstijgen van wierook, zijn bloemen een stukje levende offerande door hun broos bestaan. Bewondering van deze kortstondige schoonheid kan leiden tot aanbidding

van de Schepper en tot erkenning van afhankelijkheid van de schepselen. Zij vertolken onze vergankelijkheid, onze droefheid, onze broosheid. Bloemen op begraafplaatsen die bloeien in het seizoen worden zelf symbool, ze worden transcendent aan hun eigen schoonheid en zijn tolk van een dieperliggend mysterie. Als bloemen te pronkerig op grafzerken staan, getuigen ze niet meer van deze broosheid. Ze verbergen het essentiële: de gedenksteen van een gestorvene.

De tuinaanleg op een begraafplaats verdient onze volle aandacht. Bomen en struiken worden best aangeplant met het oog op hun symbolische betekenis: teken van hoop door het sterven heen. De immer groene klimop staat voor eeuwig leven, de treurwilg voor verdriet, de linde symbool van liefde. De voorkeur gaat uit naar planten die ook in de winter groen blijven, zoals hulst, cypres en buxus.

Teraardebesteding en crematie

Het zou zinvol zijn indien mensen, in volle aarde konden begraven worden en niet in betonnen kelders. Het ligt in de lijn van de christelijke traditie: het lichaam wordt neergelegd in Gods aarde, zoals de graankorrel in de aarde sterft.

'Gij hebt met Uw brede gebaren de mensen gestrooid uit Uw hand en in de seizoenen der jaren volmaakt Gij de oogst op Uw land.

...
En als Gij ons brengt in Uw schuren ten tijde der eeuwigheid, laat ons het dorsen verduren waarmee gij het graan onderscheidt.'
(Guillaume van der Graft)

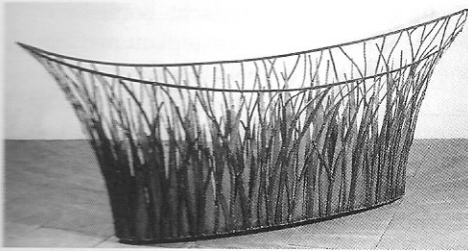
Deze rijke symboliek verdwijnt, als je meemaakt dat men de kist machinaal laat zakken in de betonnen kelder zonder de familie en los van het religieus gebeuren. Waar hebben wij dan onze handen voor? Hoe kunnen wij zeggen bij het laatste afscheid: wij geven hen uit handen, wij vertrouwen hen toe aan de aarde? Getuige zijn van een open graf in zijn harde werkelijkheid is een zware confrontatie. Maar je kan pas aanvoelen en vermoeden wat verrijzenis is, als je eerst de pijn van gestorven-zijn hebt doorleefd in dit naakte gebeuren. Aarde strooien op de kist is een symbolische handeling om het graf te dichten. Dan kunnen wij echt zeggen: wij hebben hen begraven. Bloemen strooien in plaats van aarde is een verbloemd gebaar.

Welke symbolen kunnen bij crematie woord van leven zijn?

Het scheppingsverhaal, het visioen van Ezechiël en het 'Gedenk, o mens' van Aswoensdag herhalen ons dat van het

menselijk lichaam na de dood slechts stof en as overblijft. Theologische bezwaren tegen crematie zijn er niet. Cultureel-historisch is crematie van heel recente datum. In de joods-christelijke traditie was 'begravenis' eeuwenlang de enig aanvaarde vorm. Hiendoor bezit de 'teraardebesteding' momenteel nog een rijkere waarde van symbolen dan verbranding.

De duiding van het vuur in het crematorium heeft een even diepgaande betekenis als de aarde bij het graf. Het vuur, te-

Experimenteren met nieuwe materialen: Henny van der Meer, z.t., 70 x 170 x 70 cm, cortenstaal [Foto: Stichting Memento].

ken van loutering, nodigt uit te bidden dat de overledene mag verrijzen tot nieuw leven, zoals de feniks uit de as herrijst. Deze rijkdom blijkt ook ten volle uit het verhaal van de drie jongelingen in de vuuroven, het zonnelied van Franciscus.

Gedenkteken

Vormgeving en symboliek van de gedenksteen zijn markeringen, versteende aandachtspunten voor onze geliefde doden. Gedenkbeelden van christelijke signatuur zijn meer dan herinnering; ze zijn ook belofte. De gestorvene leeft niet enkel voort in het geheugen van wie achter blijft. Zijn naam staat gegrift in de palm van Gods hand. De christelijke symboliek vertolkt meer hoop dan vergankelijkheid. Inspiratie vinden we overvloedig in de vroeg-christelijke iconografie. De duif met de olijftak, de vis, het anker, de feniks die uit zijn as herrijst en de pelikaan die zijn jongen voedt met eigen bloed zijn symbolen van eeuwig leven. De gedenksteen is vaak meer gericht op het troosteloos verdriet van de *overlevende* dan op het gedenken van de *overledene*. Bij de voorbereiding van de uitvaartliturgie stelt de priester zich de vraag: 'hoe vertolk ik de christelijke boodschap in relatie met het leven van de overleden persoon?' De vraag moet ook meeklinken bij het ontwerpen van het gedenkteken: 'hoe kan de kern van het geloof in steen en woord verbeeld worden in harmonie met de persoonlijkheid van de gestorven mens?'

Voor christelijk geïnspireerde beeldhouwers is het een boeiende uitdaging om in hedendaagse vormtaal, sober en eenvoudig, het leven van een dode te verbeel-

den als herinnering en tevens als symbool van leven dat reikt tot over de grenzen van het sterven. Dit geldt evenzeer voor de kleinere gedenkbeelden na de crematie als voor de grafzerken na de teraardebesteding.

De grafcultuur in België mist kracht door gebrek aan eenvoud. Bombastische gedenkstenen drukken de grootheidswaan van levenden uit. Een sobere grafsteen vertolkt meer respect en liefde voor de gestorvene. Nederland kent een meer bescheiden grafcultuur dan België. De invloed van de Reformatie ligt wellicht hieraan te grondslag.

Voorbeelden van vernieuwing

In deze postmoderne tijd is de cultuur rond de dood aan het veranderen. Het taboe rond doodgaan maakt plaats voor bewustwording en behoefte aan eigen invulling van verloop en ceremonieel. Mensen kiezen voor een persoonlijke manier van gedenken. Ze zoeken naar eigen vormgeving voor grafsteen of afdekplaat voor columbarium, passend bij de identiteit van de overledene. Ze geven gestalte aan hun persoonlijke en unieke herinnering. Publicaties over sterven, dood en rouw zijn in. Er bestaan gespecialiseerde tijdschriften, 'Doodgewoon' bijvoorbeeld.

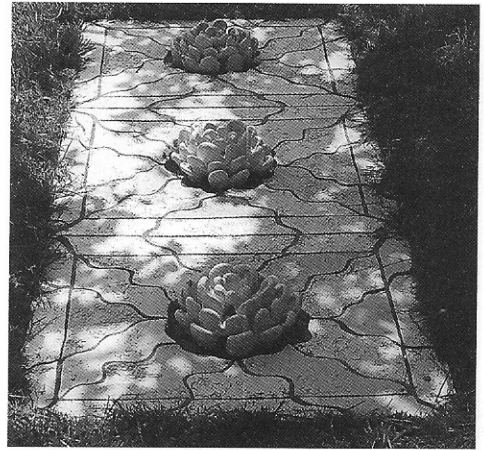
Stilaan groeit ook de aandacht voor de esthetische vormgeving op de kerkhoven. Nederland en Duitsland lopen vooruit in pogingen tot vernieuwing. Eigentijdse ontwerpen van achtentwintig kunstenaars werden in de zomer van 1997 tentoongesteld tijdens de X-Documenta in Kassel in het Zentralinstitut und Museum für Sepulkralkultur. De titel was 'Kunst zum Thema Tod und Vergänglichkeit, Jenseits der Norm'.

Er waren ontwerpen van grafstenen waarin een grote opening te zien was. Je kon doorheen het gedenkteken kijken. Deze symboliek kan je dubbel interpreteren, al naargelang je eigen levensovertuiging. Ofwel is het in de leegte staren, de absurditeit van de dood, ofwel is het een doorkijk naar het licht en naar het natuurgroen doorheen het monument, als teken van hoop. Kunstenaars scheppen geen nieuwe symbolen. Dat kan ook niet; symbolen vind je niet uit. Nieuw is de hedendaagse vormgeving die het symbool opnieuw doet spreken.

Het zou een zinvolle opdracht zijn voor het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond en voor de Nederlandse Prof. Dr. G. Van der Leeuwstichting, om via een wedstrijd of publicaties de kerkhofsmak op hoger peil te brengen. Zij zouden de christelijke gemeenschap een kostbare dienst bewijzen bij het zoeken naar vernieuwde expressievormen waarin respect voor de overledene, liefde van de nabestaanden, christelijke geloofsbelijdenis en

talent van de kunstenaar elkaar ontmoeten.

Voor het totaalconcept bij de aanleg van nieuwe dodentuinen kunnen we naar de militaire begraafplaatsen kijken. De Duitse kerkhoven in Vladslo en Langemark zijn voorbeelden van kracht en schoonheid, omdat de grafbeelden beheerste emotie uitstralen. Dit zijn plaatsen die met hun gedenkbeelden uitnodigen om stil te worden. Zij vertolken op artistieke wijze dat de dood ook in zijn hoogste vorm van brutaliteit niet onzichtbaar mag blijven, dat de

Invloed van vreemde culturen. Det Smeets, Grafsprei Roze Lotusvijver, keramiek. [Foto: Stichting Memento]

dood ook deel uitmaakt van een collectiviteit, een land, een natie. De soberheid van de militaire kerkhoven ademt de christelijke sfeer. De kleine zerken liggen er als in een grote paastuin, de grote familie van lotgenoten in de dood, wachtend op de verrezen Heer. Hier spreekt eenvoud waar woorden staken.

Het zinvol aanwenden van symbolen op begraafplaatsen en crematoria hebben een helende kracht. In vertrouwd tekenen wordt de ernst van het verlies beaamd en een weg getoond: een bedding van hoop. Een dodentuin hoeft niet steendood te zijn. Het is de plek waar levenden zich confronteren met de realiteit van de dood. 'Het is een tuin waar twee werelden elkaar met een kus ontmoeten: de wereld die heengaat en de toekomstige wereld die begint.' (Talmud, Ye Bamot 15:2).

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

- Carpay W., Heyink H. (ed.), *Midden in het leven staan wij in de dood*, Amsterdam: Arti et Amicitiae, 1996.
 Mages, S., *Granitmale*, München: Verlag Georg D. W. Callwey, 1962.
 Maldiney, H., *L'art, l'éclair de l'être*, Seyssel-sur-Rhône, 1993 (p. 179).
 Péguy, C., *Œuvres poétiques complètes*, Paris Gallimard, 1957 (p. 670).
 Solzjenitsyn, A., *Im Interesse der Sache*, (p. 279-281).
 Többen, M., *Memento, Gedenkbeelden*, Amsterdam: Stichting Memento Gedenkbeelden, 1996.